Niet met zeloten

Hoe was het om vanuit de universiteit ineens in een interim-kabinet plaats te nemen om een paar vervelende klussen op te knappen? Waarom doe je dat eigenlijk?
Waarom je het doet is een combinatie van factoren. In de eerste plaats vind ik, dat je niet altijd nee kan zeggen op dingen, die je door de partij worden gevraagd en dat is nogal eens gebeurd in de loop der jaren. In de tweede plaats is het natuurlijk een uitdaging, kijken of je het zou kunnen. En ten derde, die korte tijd sprak mij wel aan, want ik denk niet dat ik mijn beroep van hoogleraar zou willen verruilen voor dat van minister, ook nu ik het vijf maanden heb gezien.
Hoewel... hoewel ik er toch ambivalent over ben, want er zitten hele boeiende en aantrekkelijke kanten aan het ministerschap. Maar de fysieke belasting is enorm, het ontregelen van je particuliere leven, je hebt nooit meer tijd om iets anders te doen, geen avond vrij.

Dichtgespijkerd

Hoe ziet zo'n dag eruit? Het is moeilijk als buitenstaander daarvan een beeld te krijgen.
Een dag is dichtgemetseld met besprekingen. Soms met enkelingen, dikwijls groepen. Burgemeesters, commissarissen, provinciale organen, minister van Financiën, samen met andere ministers. Over de vreemdste dingen en dan moet je toch de stukken gelezen en doorgesproken hebben met je ambtenaren. Het Grote Steden Overleg over drugsbeleid of huisvestingsbeleid of politie. Het overleg van de rijksoverheid met provinciale, gemeentelijke en waterschapsbesturen over één lijn in het ambtenarenpersoneelsbeleid. Het was een openbaring voor mij, dat er zoveel circuits waren. Dat had ik mij niet gerealiseerd en daar heb ik werkelijk veel van geleerd. Ik praat dan nog niet eens over al het interne voorbereidende overleg, of ontwikkelingen in de ministerraad. Dan zijn er veel personele kwesties. Benoemingen en bevorderingen op het departement, nog los van het hele aparte gebeuren van de burgemeestersbenoemingen. Het ontvangen van kandidaten voor een paar plaatsen, daar ben je zo een halve dag mee kwijt. Je woordvoerder, die zag ik elke dag (was het streven) en je kabinetschef.
Daar bestaat je dag uit. Je máákt niks, heb ik bij mijn afscheid gezegd. Een hoogleraar máákt iets: een artikel, een boek of zoiets. Als minister

schrijf je iets alleen als het heel nauw luistert, dingen die je in de Kamer zegt of sommige brieven. Als die dag dan nog niet volgespijkerd zit met het zien van mensen, dan liggen er vanaf het moment van binnenkomst stukken. Iedereen wil getekende stukken terugzien, dus gaat er ook veel mee naar huis. Het gevoel, dat je toch vaak had, dat je bezig was besluiten te nemen over dingen die je niet ècht goed wist, omdat je elke tijd mist. Ik ben een kleine dertig jaar van mijn leven bestuurder geweest van alle mogelijke organisaties, zoals de Nederlandse Orde van Advocaten, Humanistisch Verbond, heb in kinderbeschermingsinstellingen gezeten. Altijd moest ik als bestuurder hele series beslissingen nemen, waarvoor ik vaak wat aangereikt kreeg uit de organisaties zelf. Kijk, het overheidspersoneelsbeleid ken ik vanuit mijn vak redelijk goed. Maar als ik voor bezuinigingen op bv. de politie dingen aangereikt krijg, dan begin ik (omdat ik die materie minder kende) daar op af te gaan. Nog veel sterker speelt dat voor zaken die in de ministerraad aan de orde komen, die anderen opbrengen. Je ambtelijke informatie gaat namelijk niet veel verder, 'het kost ons departement niets, geen bezwaren'.

Heeft een regering niet teveel en te overdreven ambities? Wat kan een minister eigenlijk tot stand brengen?
Die mogelijkheden zijn er toch wel, maar ze zijn beperkt. Waar de beperking in zit is niet zozeer zijn eigen ambtenarenapparaat, dat toch wel zijn plannen zal uitvoeren. Men zal hoogstens zeggen van 'U moet weten dat dit al eens eerder bedacht is, en daar hebben we zus of zo resultaten van gezien. Heeft u daaraan gedacht? We zullen de nadelen nog eens in een nota samenvatten' etc. Als je dat allemaal zou passeren, dan zullen je eigen ambtenaren het probleem niet zijn, is mijn korte ervaring. Het probleem om iets te effectueren is wel dat je nogal wat 'circuits' moet passeren voordat je iets bereikt. Neem het overheidspersoneelsbeleid. Daar is de Adviescommissie Overheidspersoneelsbeleid, de zgn. AOP, dan krijg je de onderraad van de ministerraad, de Raad voor de Rijksdienst, dan de ministerraad zelf. Het is bijna ondenkbaar iets van enigerlei belangrijke veranderingen tot stand te brengen zonder in één of meer van dat soort organen concessies te moeten doen. Met andere woorden: wat eruit komt, is meestal niet dat wat je had voorgesteld. Dat is in het binnenlands bestuur niet anders. Neem de Nota Inspraak Benoemingen Burgemeesters, dat is een persoonlijk initiatief van de minister. Daar hebben we bepaalde circuits terzijde gelaten. De burgemeesters vonden uiteraard dat het helemaal niet kon. Naar aanleiding van je vraag 'kon je iets zelf' is het politiebeleid iets om te noemen. Of je de lijn wilt gaan van 'niet méér, maar beter', of omgekeerd, het moet méér (en misschien beter); of dat je het in de materieelvoorziening zoekt, dat zijn keuzes.

Legde de aard van het interim-kabinet misschien extra beperkingen op?
Het kabinet trad aan met twee hoofdtaken: begroting 1983 voorbereiden

en verkiezingen uitschrijven. Dat kan je minimalistisch en maximalistisch invullen. De politiek brengt mee dat als je het met iets eens bent, je het laatste kiest en als je het niet wilt, het eerste. In de regeringsverklaring heeft de minister-president Van Agt gezegd: 'We zijn een volwaardig kabinet en we zullen doen wat we moeten doen.' Maar als het hem uitkwam, als hij vond dat iets niet moest, ja, dan herinnerde hij zich dat we een interim-kabinet waren. Het stichten van een nieuwe provincie bijvoorbeeld, dat kon niet door zo'n kabinet. Ik vond zelf wel, dat mij grote terughoudendheid paste met het maken van plannen, waarvan ik zeker wist dat ik zelfs niet een begin van uitvoering mee zou maken. Iemand die voor vier jaar aantreedt, zelfs al valt hij snel, heeft een andere positie.

Heeft D'66 een te optimistische visie gehad op die deelname?
Ik ken niet het verwachtingspatroon van de Tweede-Kamerfraktie toen besloten werd in een coalitie met het CDA door te gaan. Maar ik vind wel, dat de kans véél te doen niet overschat mocht worden. Aan het begin ben je gebonden aan beslissingen zelfs van eerdere kabinetten (denk aan de gasboringen op Ameland, waar Jan Terlouw mee zat). Aan het einde van de rit, weet je dat het nog zo kort is dat je niet teveel meer kan doen. Toch brengt het dingen mee, die nuttig zijn. De Nota Inspraak Benoemingen ontlokte de Kamer moties. Die waren op zichzelf volstrekt overbodig, maar omdat een Kameruitspraak verder reikt dan een interim-minister, die wat staat te beweren en weer weggaat, heb ik die allervriendelijkst bejegend. Ik geloof wel, dat er een lichte overschatting is geweest dat je in deze korte tijd veel kon doen. Daar komt natuurlijk bij dat we niet konden voorzien dat de VVD de truc zou uithalen om te verlangen dat de verkiezingen vóór de begroting zouden plaatsvinden. Dat maakt je positie anders dan als de verkiezingen in november waren geweest. Dat kon de Tweede-Kamerfraktie niet weten.

Hoe waren de verhoudingen in het interim-kabinet? Politiek gesproken wist het CDA dat de VVD eraan zat te komen, en dat D'66 gold als overbrugging van de zomer.
Tot het laatste toe is mijn indruk dat het CDA graag had gewild dat we meegedaan zouden hebben. Zeker als grotere partij, desnoods als kleinere. Niet om onze mooie ogen, om politieke redenen. De politiek geprofileerden hebben dat ook zo uitgesproken. Ik heb de samenwerking met de PvdA niet meegemaakt. Mijn indruk is dat het proces in het PvdA/CDA/D'66 kabinet van buitenaf niet aan te voelen is. De partij en de fraktie konden dat van buiten onmogelijk begrijpen. Er ontstaan natuurlijk grote persoonlijke problemen als je maandenlang alleen maar rotzooi maakt. En dat soort situaties herken ik wel uit sommige besturen.
Je hebt in besturen mensen die in beginsel bereid zijn te luisteren, die wel een standpunt verdedigen, hard verdedigen, maar zich bij de meerderheid neerleggen. Je hebt ook, wat ik noem, 'zeloten'.[1] Mensen die gelijk

hebben. Die zijn best bereid dat nog eens uit te leggen en nog eens, maar ze hebben gewoon gelijk. Ik geloof dat de meeste D'66-ers van nature geen zeloten zijn. Uit gesprekken met CDA-ministers uit het tweede kabinet-Van Agt begreep ik – en er waren van het CDA echt die graag met de PvdA hadden gewerkt – dat het niet meer ging. Je bent toch ook een mens en de moedeloosheid en giftigheid kan een punt bereiken dat je... In dit kabinet waren de verhoudingen door de bank genomen goed. De één is een meer 'sociable person' dan de ander.

De meerderheidsstrategie (alleen deelnemen aan de regering in een progressieve meerderheid) leeft niet meer zo sterk binnen D'66. Ook het schaduwkabinet is ver weg geraakt (waar je zelf nog in zat als minister van CRM). Zijn er andere visies op coalities gekomen?
Het spreekt mij als persoon meer aan méé te doen. We hebben ooit gedacht ons stelsel te kunnen veranderen. Dat kunnen we voorlopig vergeten en dat brengt met zich mee, dat we coalities moeten accepteren, en dus moet je concessies doen. Zeloten willen in een coalitie zitten, maar geen concessies doen. Daar zou ik niet graag mee in een kabinet zitten. Socialisten, liberalen, het doet er dan niet toe, je kan zo niet uit de voeten. Veel PvdA-ers hebben een gelijkhebberige houding, maar lang niet alle, lang niet alle. Ze hebben een boodschap, denken ze. Het probleem is, dat de socialistische beweging, die een boodschap had en die ook uitgevoerd heeft, op een soort keerpunt terecht is gekomen. De welvaartsstaat heeft de grenzen gezien, moet terug. We creëren langzamerhand een cultuur van afgunst. Ik vind dat nergens in het buitenland terug. Als je lang weg bent, terugkomt en de kranten leest, straalt de afgunst je tegemoet.

Afgunst?
Ja, afgunst. Als Brinkhorst een funktie in het buitenland krijgt, dan gaat het om wat hij verdient. Dat Schwietert als non-valeur staatssecretaris wordt vindt niemand erg, wèl wat hij voor wachtgeld krijgt. Ik vind dat het ontzettend in onze cultuur is geslopen. Een aantal jaren geleden stelde de vakbeweging weliswaar dat iedere werknemer een DAF had, maar nog steeds niet de auto met vinnen van de directeur. Daar heb je het. Wie sprak er over de Nationale Ombudsman? Niemand, wel over zijn salaris.

Waarom is de D'66 boodschap nog niet 'uitgevoerd' in tegenstelling tot de socialistische?
Omdat het werkelijk democratiseren van de machtsstructuren nog maar ontzettend weinig voortgeschreden is. Er is nog veel te doen. Niet zozeer in de bedoeling van volstrekte nivellering. Het gaat erom dat mensen deel hebben aan de macht, er invloed op hebben, dat ze doorzichtig is. Het is nu zo, dat, zelfs als het CDA een periode niet in de regering zou zitten, er niet zo erg veel verandert. Ze zitten overal in, een heel machtscircuit in het binnenlands bestuur. Binnen de commissarissen van de Koningin heb-

ben de vijf van het CDA een eigen overleg, de rest niet. Dat merkte één van de anderen, omdat hij per ongeluk een uitnodiging kreeg. Nog steeds is er op alle bestuursniveaus van alles te doen om mensen dichterbij de macht te brengen. Daarin denken wij niet zeer verschillend van de socialisten. Maar ik meen niet, dat het tot allerlei nivellering moet leiden, tot Portugal in de 14e eeuw. De dood van een land.
Wij moeten die initiatieven nemen, D'66-ers moeten dat doen, moeten die structuren openbreken. Je schrikt van de autoriteitenvrees tijdens zo'n ministerschap. De eerbied, ongelofelijk. De minister is overal het middelpunt, je wordt er ongelukkig van. Openen of toespreken, je bent een klein onderdeel van het sprookje, waarvan de Koningin de top is. Men wil dat kennelijk, al ligt de Herengracht in Amsterdam royaal voor de Prinsen- of Keizersgracht. Die autoriteitenvrees is in ons land nooit zo geweest. Een deel is spel. De burgemeester wiens stadhuis ik kwam openen, wist ook dat ik over twee maanden weg was en hij niet. Tot het spel hoort dat hij zijn best doet.

Veertien directeuren

In de algemene opinie is de ambtenaar de vierde macht, papieren toestanden, maakt eigenlijk het beleid. Toch lovend over de ambtenaren?
Waar ik lovend over ben, is de kwaliteit van de ambtelijke top in het algemeen gesproken. Loyaal in de zin van: hoe wilt u het, dit was het tot nu toe. Maar ja, wat wil je, wij hebben allemaal heel kort, van vijf maanden tot een jaar, gezeten. Dan leun je meer op je ambtenaren. Als je langer zit, ken je de materie, dan gaat het sneller. Ik zat in de ministerraad naast De Ruiter, ja die zat al vijf jaar op Justitie.
Al na een paar maanden zie je zaken die je in een eerder stadium ook zag of je herkent gevoelige punten, maar het kost even tijd.

Hoe wordt Nederland bestuurd?
Niet zo best. Dat sluit aan bij wat ik eerder zei over besluiten nemen. Met name op de ministerraad, waar je veel te laat je boel kreeg, is nogal wat aan te merken. Er zitten daar veertien directeuren van werkmaatschappijen, misschien de minister-president niet. Naarmate de MP zich meer moet bezighouden met beleid van andere departementen, zoals ik denk dat nu met Lubbers het geval is, dan zou het nog wel eens erger kunnen zijn. De MP die zich er weinig mee bemoeit, heeft in elk geval de ruimte voor het overzicht. Maar misschien is een hele periode beter om te zien, hoe een MP functioneert.

Je hebt in een verslag voor de Tweede-Kamerfraktie en Adviesraad van D'66 geschreven: 'dat de ministerraad nauwelijks als een college van gelijkgezinde bestuurders opereert, maar toch eerder als een groep elkaar bestrijdende collega's.'

Dat is zo, je kan in de ministerraad alleen iets bereiken door vooraf te overleggen met afzonderlijke ministers en te hopen, dat ze dat later niet weer vergeten zijn. Soms zegt iemand iets, waarvan ik denk 'hoe bestaat het, dàt hadden we niet afgesproken'. Als je onderwerpen hebt die op veel weerstanden stuiten, dan moet je zorgvuldig manoevreren. Over een voorstel van de minister van Economische Zaken om Hoogovens te steunen, waarvan hij de financiering rond heeft met Financiën, komen geen problemen. Als je met een Decentralisatieplan komt, waar alle vakministers bij betrokken zijn, en dus tégen zijn, dan weet je dat je acht man tegen je hebt. Die moet je van lieverlee tegen elkaar uitspelen. Dus moet je overleggen, dat betekent concessies, overreden. Met de één gaat het beter dan met de ander, maar de meesten weten wel dat het gaat om wáár en hoe laat doe ik een concessie, niet òf ik het doe. De grote vraag is: wanneer zal ik mijn mond opendoen? Want als je dat doet, dan moet je dus iets. Dus je moet hem zo lang mogelijk dichthouden in zo'n situatie, anders kost het je geld. Sommigen zijn onverzettelijke blokken. Als persoon te waarderen, maar heel moeilijk zaken mee te doen!

Zoals?
Deetman. Ik heb waardering voor hem, aardig, bekwaam. Maar onmogelijk om zaken mee te doen.

Alles draaide om geld in de ministerraad?
We zitten in een neergaande conjunctuur. Het kabinet had als één van z'n twee opgaven het voorbereiden van de begroting '83. Dus wij waren er extra op gefocust. Ik weet niet of het altijd zo is, dat gevecht om het geld. Toch is het ook niet helemáál waar. Zo'n Decentralisatieplan bewijst dat. Dat hoefde geen extra geld te kosten, was wellicht goedkoper, maar stuitte op heel andere dingen dan geld, namelijk machtsconcentraties. De ministeries van Landbouw, CRM of VRO menen gewoon dat zij het veel beter doen dan de gemeenten. En misschien hebben ze nog wel gelijk ook. De vraag is alleen of 'het beter doen' beslissend is. Een enkele keer speelt een juridisch punt een rol. Niet zo vaak. Jammer, want het is mijn vak.

Ik kan me voorstellen dat het ingrijpen in lonen en uitkeringen (de zgn. bevriezing) toch aanleiding heeft gegeven tot een fundamentele diskussie in de ministerraad. Zeker zo vlak voor verkiezingen, want het zou ook electorale gevolgen hebben.
Daar hebben we een week lang in de Vijfhoek over gevochten. In de ministerraad als zodanig is er geen fundamentele diskussie geweest. Dat kan denk ik ook niet. Er is een ronde, mischien twee, en een club werkt het dan uit, zo'n Vijfhoek bijvoorbeeld. Een uiteindelijk voorstel is toch wel take it or leave it. De MP zegt wel 'als iemand een beter voorstel heeft, all right'. Terecht, anders herhaal je alle diskussie uit de Vijfhoek.

Niemand heeft natuurlijk een beter voorstel. Wat zullen nu mensen van Ontwikkelingssamenwerking of Landbouw nog fundamenteel gaan diskussiëren?
Ik weet niet hoe dat onder Den Uyl of Lubbers is. Ik heb het alleen nu meegemaakt. En kort. Maar wel ingrijpend. Eerst voor de zomervakantie de totale bezuinigingsoperatie, erna de verdeling ervan. Ik ben blij V.d. Stee voor de zomer niet zijn zin te hebben gegeven, want hij wilde als minister van Financiën nog twee miljard méér ombuigen. Ik denk ook eigenlijk niet dat het college zich leent voor fundamentele diskussies en dat heeft te maken met het gegeven dat de ministers geprogrammeerd worden op het behartigen van belangen van het eigen departement.

Wat kan je eraan veranderen?
Ik weet niet of je dat kan veranderen. Misschien zou je een tweehoofdige leiding moeten hebben. Een staatssecretaris die alles bekijkt wat het departement aangaat, een minister voor de rest. Over politieke adviseurs denk ik genuanceerd. Ik meen dat een politiek adviseur wel werkt op Defensie, zoals Hans had. Daar vallen vanwege internationale verplichtingen, die overigens te pas en te onpas ten tonele worden gevoerd, niet de grootste bezuinigingen. Ook op BZ niet. Ze bewegen zich toch vaak buiten de Nederlandse situatie. Ze nemen ook standpunten voor een land in, niet voor een departement. Vast punt 3 van de agenda: Buitenlands beleid. Defensie, BZ, soms EZ doen daar verslag, de rest luistert wat, vraagt wat. Meedoen aan de Unifil Vredesmacht in Libanon, daarover zal mijn departement zich niet opwinden. In de ministerraad is geen grote diskussie over zulke zaken tenzij BZ en Defensie het niet eens zijn.
Een fundamentele diskussie over inkomensverhoudingen, en in hoeverre de overheid daarop invloed kan uitoefenen, en het moet doen, dàt zou nodig zijn. Er is veel 'make believe' bij, over de minima, bijvoorbeeld, waar in de diskussie meestal genegeerd wordt dat het voor een groot deel jongeren zijn. Tja, de tijd ontbreekt, en de instelling, om zoiets grondig door te spitten. Iedereen is enorm bezig met zijn eigen winkel en heeft nauwelijks tijd ver vooruit of naar z'n collega's te kijken.

De bezuinigingsronden hebben natuurlijk een verstorend effect. Dat geeft in de ministerraad andere scheidslijnen. CDA-er De Graaf (SOZA) en D'66-er Rood (BIZA) tegen de anderen.
Of tussen De Graaf en mij. Onder het kabinet-Van Agt II was een verdeelsleutel gemaakt voor bezuinigingen in de collectieve sector: ambtenaren, sociale zekerheid, volksgezondheid. Dat was door het interim-kabinet (Van Agt III) min of meer overgenomen. Ik vind dat een fundamenteel verkeerde aanpak. Dat heb ik ook verdedigd, en tot op zekere hoogte kunnen realiseren.

Waarom?
Omdat de tegenprestatie voor verrichte arbeid, die je in de overheidssector salaris, en in het particuliere bedrijfsleven loon noemt, iets totaal anders is dan overdrachtsuitgaven. Dat zijn belastingopbrengsten, die ik wegneem bij jou en doorgeef aan mensen met een uitkering of in de volksgezondheid stop. Ik vind dat totaal verschillende grootheden. Nog daargelaten dat wij internationaal gezien er niet uitspringen in de hoogte van de overheidssalarissen maar wel door zeer hoge sociale lasten.
Ik zag geen enkele aanleiding om ambtenarensalarissen en overdrachtsuitgaven over één kam te scheren. Daarin verschilden De Graaf en ik natuurlijk stevig van mening. Die verhouding had Van Agt II aangenomen en daarmee hadden de socialisten zich akkoord verklaard toen ze toetraden. Het is mij een raadsel hoe de PvdA-bewindslieden aan de Bonden hebben durven verkopen dat 'wij jullie nu wel vragen te bezuinigen, maar je krijgt het terug in werkgelegenheid...' De diskussie over de zgn. loonsomtrend. Een mooi woord voor niks. Ambtenaren moeten als werknemers in de particuliere sector behandeld kunnen worden. Het is vaak toevallig of ze voor het rijk werken. Mijn collega aan de VU in Amsterdam is particulier, ik ben ambtenaar aan de RU Leiden. Gemeentelijk vervoer in Den Haag is particulier, anders dan in Rotterdam. Dat moet in principe een gelijke beloning geven. Het is één van de punten, waar je redelijk principieel over kunt denken en iets bereiken kunt.
Helaas is het idee fixe van de 'bevriezing' van lonen en uitkeringen zeer wijd verbreid geweest, en dat vlak voor de verkiezingen. Dat is door Financiën de wereld in geslingerd en was niet terug te draaien. Het is gewoon niet waar, d.w.z. wat je doet bij een begroting is het invullen van een bedrag van bezuinigingen dat je eerder vaststelde. Dat bedrag moest voor een deel door ambtenaren worden opgebracht in de vorm van een percentage van hun loon. Eén procent is bijna 600 miljoen. Ons prijscompensatiesysteem is afhankelijk van de mate van inflatie en de stijging in de CAO-lonen. We denken dan dat de prijscompensatie per 1 januari zoveel procent zal zijn. Is dat percentage hetzelfde dan gebeurt er niks, dat pikt de overheid in. Als het niet hetzelfde is, a fortiori per 1 juli, als bijvoorbeeld de inflatie meevalt, dan was er helemaal niets van bevriezing afgesproken. Jááá, zegt Financiën, dat bedoelden we ook, het is een percentage, en als het meer is, dan pikken we ook dat in. Dat soort spelletjes achteraf, daar is Financiën groot in, héél groot. Openingen naar kranten, lekken en zo. Daar doe je niets meer tegen.

Ieder voor zichzelf

Waarin zit het grote verlies van D'66?
De onduidelijkheid. Je blijft zitten in een kabinet met het CDA en roept dat we eigenlijk in een andere regering hadden moeten zitten. Zo van 'ik sta aan de rechterkant van de rivier, maar ik bedoel eigenlijk de linker'.

Enkele leden in de Tweede-Kamerfraktie hebben niet geaarzeld ten persoonlijke titel het beeld van verdeeldheid zwaar uit te spitten. De beeldvorming rond Jan Terlouw is slecht geweest voor de partij. Waar of onwaar, dat is per definitie voor beeldvorming niet relevant. Zo'n boekje als die Van Engen[2] uitbracht over Terlouw, was desastreus. Er was twijfel gezaaid over de inhoud van iemand, juist op zo'n moment. De beslissing om in het interim-kabinet te blijven is door anderen, als de PvdA, handig uitgespeeld. 'Kijk eens, toch een rechtse partij!' Toch was het een juiste beslissing. Wel heel ontnuchterend, dat de partij die wegloopt wint en de beide zittenblijvers verliezen. Ik vrees dat zoiets als regeringspartij onvermijdelijk is, zeker in deze tijd.

Waarin zit de winst van de VVD?
In het beroep op 'iedereen voor zichzelf' en door het misbruik van de sociale voorzieningen aan te pakken. Dat laatste ben ik overigens met ze eens. Het heeft niet veel met zakelijke dingen te maken, die winst. Het beeld van die jongen, een soort Kennedy-effect. Jan heeft het gehad, is het kwijtgeraakt, dat zal met Nijpels ook gebeuren.

Als minister voer je strijd op vele fronten. Met een partij, een beetje tegen ook, met de fraktie, voor de kiezer. In hoeverre heb je een beeld van de D'66-kiezer en hoe speelt dat mee als je in het kabinet zit?
De kiezer is iemand die nadenkt.

In 1982 of in 1981?
In het algemeen, de D'66-kiezer bedoel ik. Het is iemand die ontvankelijk is voor de problemen die er zijn. Zo geloof ik, dat is doorgedrongen, dat de verhalen over bezuinigingen echt wáár zijn. Ik denk dat het mensen zijn die geloven in democratisering, die op provinciaal en plaatselijk niveau menen dat de mensen erbij horen. Zeer betrokken, geen zeloten.

Jan Terlouw verwijt het D'66-partijkader niet pragmatisch te zijn, met name in verband met samenwerking met de PvdA.
Ik meen dat de PvdA onze natuurlijke bondgenoot is. We horen tot de linkerkant van het politieke spectrum, tot de mensen die niet content zijn met de wereld zoals zij is. Als je heel grof mensen indeelt, dan zijn er die tevreden zijn met het bestaande en zij die verandering willen. Daarmee willen die nog niet hetzelfde, maar wel veranderingen. De VVD is content, het CDA ook wel. De PvdA is een natuurlijke bondgenoot, maar niet à tort et à travers, en dat stoort Jan. De persoonlijke ervaringen van Jan met de PvdA spelen er doorheen. Tja, ik geloof dat als je voorman bent en je achterban dat zo voelt, dan heb je je in beginsel daar naar te richten. We moeten gewoon onafhankelijk zijn.

Elseviers Magazine schrijft: 'D'66 blijft zich opstellen als een goedgemanierd gezelschap van verlichte dames en heren, dat ervan overtuigd is, dat het denkend deel van de natie deze houding zal belonen.' Heb jij dat beeld ook?
Het is wat pejoratief gesteld. 'Dames en heren' is enger dan mannen en vrouwen, en zo kan je alles schrijven met termen die... Als ik zeg dat we mikken op mensen die denken, dan vrees ik dat het niet iedereen aanspreekt. Onze ministers hebben zich niet erg als straatvechters opgesteld, als een slagorde, nee de samenhang binnen dat kabinet was er te weinig. Te weinig helaas. Ik heb wel eens gezegd dat we binnen D'66 te vaak vergeten dat als hondjes elkaar besnuffelen, ze dat niet van voren doen... Zo is dat in de politiek en daarmee moet je rekenen.

Wat is je grootste succes?
De Grondwetsherziening, de Nota Inspraak en de Politie (zij het met de meeste concessies) heb ik door de Kamer gekregen. Over die drie dingen ben ik tevreden.

Wat is je grootste teleurstelling?
Wat ik daarnet beschreef, die hele bevriezingsoperatie. Dat je als kabinet, na een week vergaderen van de Vijfhoek, tot een besluit komt. En dat je de volgende dag in de krant leest, dat V.d. Stee c.s. het anders hebben uitgelegd. In de Miljoenennota staat dat de particuliere sector zou meedoen met zo'n eventuele operatie. Dat is mijn tekst. Wat komt er nu van terecht?

Is het voor iemand die hoogleraar is in het sociaal-economisch recht, die gepleit heeft voor een gelijkwaardige overlegpositie van ambtenaren etc. niet teleurstellend om te zien hoe in het ambtenarenoverleg in de praktijk en ook later voor de NOS-camera, zo'n toneelspel wordt opgevoerd?
Nou dat is teveel bijeengenomen. Het departement was al vrij ver met voorstellen voor een betere overlegstructuur. Dat heb ik ook toegezegd aan de Bonden. Ik weet overigens niet wat dit kabinet doet. Een toneelspel is het niet.
Ik heb zeker als teleurstellend ervaren het overleg dat ik toen heb gehad over de zgn. 1 juli-operatie. Dat heb ik toen ook gezegd, dat was een persoonlijke teleurstelling. Ik had niet verwacht dat de Bonden en ik het eens zouden worden. Maar je stelt aan het begin gezamenlijk vast dat het verschil zit in het feit dat ik niet 100% werkgelegenheid kan teruggeven voor wat ik in de lonen weghaal, omdat ik anders niks bezuinig, terwijl de Bonden dit juist eisten. Dat wisten we, want dat was één van de punten uit de breuk in het kabinet-Van Agt II geweest (de Voorjaarsnota-perikelen). Als je je dan vervolgens gaat bezighouden met hoe het ingevuld moet worden, en helemaal aan het slot van de rit terugkeert naar het begin en de Bonden zeggen: 'Ja, maar het is geen 100%.' Jáá... we hebben

toch niet voor de aardigheid zitten praten? Dat heb ik als heel teleurstellend ervaren. Ik heb best begrip voor de problemen van de Bonden die ook niet meer kunnen dan hen wordt toegestaan, en als de dood zijn voor iedere concessie, die misschien een proces van uitholling van hun positie teweeg brengt. Allemaal best. Maar dan is het eerlijker, sportiever en loyaler om aan het begin te zeggen: 'Sorry minister, als het geen 100% is, dan kunnen we absoluut geen zaken doen.'

Zoals Van Thijn eens zei 'met een hamerslag kan ik een miljard verdienen voor de Staat der Nederlanden'?
Ja, zo is dat. Dan hadden we na een uur kunnen schorsen. De ministers van Binnenlandse Zaken moeten dit spel zo nog jaren spelen. Heel afschuwelijk. Als de ministers van Biza in de toekomst af zouden stappen van mijn positie, dan wordt het nog veel erger. Als hij volhoudt dat ambtenarensalarissen niet als overdrachtsuitgaven worden behandeld, en zolang het tegendeel niet is aangetoond door zgn. pakketvergelijking, moeten ze dus als de lonen in de particuliere sector worden bekeken, zolang hij dat volhoudt, dan kan er wel iets verbeteren. Dat is een 'ambtenarenvriendelijker' beleid dan één van mijn voorgangers, Van Thijn, Wiegel of De Gaay Fortman heeft gevoerd.
De Tweede-Kamerfraktie van D'66 staat in de komende tijd ook voor een keuze: welke solidariteit moet prevaleren? Die tussen werkenden, of tussen actieven en niet-actieven? In mijn ogen de eerste. Zonder dat de tweede uit het oog wordt verloren, maar wel deze keuze. De vakbeweging roept moord en brand over de beperkingen in de ambtelijke sfeer, maar gaat deze keuze uit de weg. En dat terwijl wij niets anders deden dan vragen wat de particuliere sector ook moest doen. Maar de vakbeweging twijfelt aan haar invloed daarop.
De andere solidariteit, tussen actieven en niet-actieven, die is in Nederland te ver doorgevoerd. Andere landen om ons heen hebben dat ook niet. Het is mooi, rechtvaardig, noem maar op... echter we hebben wel bereikt dat de rechercheur op de Warmoesstraat tegen mij zegt: 'Meneer, ik heb een vrouw en twee kinderen, en ik verdien 250 gulden meer dan de junkie die ik moet oppakken, die niks doet en een uitkering krijgt... Ik werk hier dus voor 250 gulden. Dat is mijn beloning en dat verdom ik verder.'
En ik denk dat die man gelijk heeft. Daarop heeft de VVD gespeculeerd en niet ten onrechte. Zieken en arbeidsongeschikten mogen niet in de verdommenis terecht komen, om volstrekt honorabele motieven, waar ik achter sta. Maar tussen de verdommenis en waar we nu zitten ligt een verschil, zeker in een neergaande conjunctuur.
Daar liggen duidelijke politieke keuzes voor D'66 komende jaren.

1. Zeloten, Koenen/Endepols zegt: 'dweepziek, onverdraagzaam ijveraar'.
2. 'De onweerstaanbare opkomst van Jan Terlouw'.